VROUWEN ACHTER KOLONIALE TRALIES

Waarom hervormde de koloniale overheid tussen 1905-1935 in Nederlands-Indië het gevangeniswezen voor vrouwelijke gevangenen?

BATIKKERIJ VROUWENGEVANGENIS BOELOE, SEMARANG

MAAIKE WIT - 3743853

OS III – VAN KOLONIE TOT STAAT – R. RABEN

7 april 2014

Inhoudsopgave

Inleiding 2

1. Gevangenishervormingen voor vrouwelijke criminelen in Nederland 6

2. Hervormingen in Nederlands-Indië 1905-1935 10

Reclassering 13

Verbeteringen algemeen welzijn 16

3. Redenen voor de hervormingen 19

Economische winst en besparing 19

De opkomst van ethische ideeën en penal welfarism 22

Veranderende relaties tussen staat en vrouwelijke burger 23

De perceptie van de criminele vrouw 25

Conclusie 29

Bibliografie 31

Inleiding

"De diepblauwe hemel koepelde boven de kokospalmen (...). Op de wijde binnenplaats met wat boomen en wat bloemen heerschte een vredige rust en in de schaduw van de pendopo werkten vrouwen ijverig."[1] Deze beschrijving lijkt eerder gebaseerd te zijn op een paradijselijk oord dan op een vrouwengevangenis. Toch schreef Mary Pos, een Nederlandse vrouwelijke reisjournaliste, de tekst na haar bezoek aan de gevangenis in Semarang in 1939. Ongeveer twintig jaar eerder was de koloniale overheid begonnen met het doorvoeren van een groot aantal hervormingen in het Indische gevangeniswezen. Naar aanleiding van voorstellen van het onderhoofd van het gevangeniswezen in 1915, besloten de directeur van Justitie en de Nederlands-Indische regering over te gaan op een grootschalige herziening van het penitentiair stelsel.

Een onderdeel van de hervormingen was de classificatie van gevangenen in mannen en vrouwen, kinderen en volwassenen en preventieve gevangenen en veroordeelden.[2] Vanaf 1910 moesten alle langer dan een jaar tot gevangenisstraf veroordeelde vrouwen worden opgenomen in de centrale vrouwengevangenis Boeloe in Semarang. De classificatie van mannen en vrouwen ging gepaard met verbeteringsmaatregelen die alleen voor vrouwen golden.[3] Vóór deze periode werden zelden genderspecifieke wetten doorgevoerd in het Indisch gevangeniswezen. Het was niet economisch aantrekkelijk speciaal voor vrouwelijke gevangene hervormingen door te voeren, omdat het aantal veroordeelde vrouwen in vergelijking met het aantal mannen zeer gering was.[4] Dit veranderde niet in de periode van hervormingen. Tussen 1925 en 1935 bleef het percentage vrouwelijke gevangenen ongeveer vijf procent van de totale gevangenisbevolking en vond ook geen absolute toename plaats.[5] De hervormingen en investeringen die tot een aangenamer gevangenisleven voor vrouwen leidden zijn dus opvallend door de kosten en moeite die zij met zich mee brachten voor de koloniale overheid. Wat waren de redenen van de koloniale overheid om de gevangenishervormingen voor vrouwen tussen 1905 en 1935 in het penitentiair stelsel in Nederlands-Indië toch door te voeren?

De oorzaken van de hervormingen zouden nieuwe inzichten kunnen geven over invloed van het veranderende overheidsbeleid op het gevangeniswezen en de positie van de vrouw in het koloniale gevangeniswezen. Eerst zal gekeken worden naar hoe het Nederlandse gevangeniswezen in deze periode vorm gegeven was en hoe het veranderde onder invloed

[1] M. Pos, 'Een vrouwengevangenis', *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië,* 26 juni 1939.
[2] A.M.C. Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode: verbeteringen in het Nederlands-Indisch strafstelsel in de koloniale periode* (Kampen 1993) 255.
[3] Ibidem, 256.
[4] 'Recht en onrecht', *Soerabaijasch Handelsblad*, 20 augustus 1932, 8.
[5] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode*, 308.

van standpunten van de Volkenbond over het welzijn van gevangenen. De Nederlandse visie op de inrichting van het gevangeniswezen had invloed op die in de kolonie, maar het penitentiair stelsel van de kolonie verschilde wezenlijk van de Nederlandse door de etnische driedeling van de bevolking in Europeanen, Vreemdeling Oosterlingen en inlanders. In Nederlands-Indië was door ras- en klassenverschillen de vrouwelijke bevolking sterk intern verdeeld. De gevangenisbevolking van Boeloe bestond voornamelijk uit Javaanse gevangenen, maar ook uit vrouwen afkomstig van Sumatra, Celebes, Borneo en de Molukken. Vanaf 1910 werden ook Europese vrouwen in Boeloe opgenomen. Wettelijk werd het dualisme op basis van ras in de gevangenis afgeschaft op 1 januari 1918. Hoewel op papier geen verschil meer bestond, kregen in de praktijk de Europese vrouwen nog een lichte voorkeursbehandeling en verbleven zij in aparte ruimtes.[6] De overheid beschouwde de voorkeursbehandeling echter als rechtvaardig en eerlijk. De Europese vrouwen waren immers gewend op bedden te slapen en hun straf zou relatief zwaarder zijn als ze met de inlandse vrouwen op matjes op de grond moesten slapen. In het tweede hoofdstuk zullen de hervormingen voor vrouwelijke Europese, Oosterse en Inlandse gevangenen beschreven worden. De veranderingen in het gevangeniswezen zullen vervolgens in het derde hoofdstuk in koloniale context geplaatst worden, om zo de redenen van de Nederlands-Indische regering voor de hervormingen te kunnen achterhalen. Hiervoor zal niet alleen gekeken worden naar het gevangeniswezen zelf, maar ook naar heersende politieke opvattingen en genderpercepties uit die tijd.

Bruikbare historische overzichtswerken over vrouwen in het Nederlandse en koloniale gevangeniswezen zijn zeer schaars. Herman Franke vormt een uitzondering op de regel met twee toonaangevende onderzoeken naar de ontwikkelingen in het Nederlandse penitentiair stelsel: *De macht van het lijden: twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland* en *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland*. Hierin haalt hij echter voornamelijk ontwikkelingen aan met betrekking op mannelijke gevangenen. Een aantal schrijvers die er oog voor hadden voor vrouwen in koloniale gevangenissen zijn Cecilia Green, Satadru Sen en Christien Bruinink-Darlang. Zij schreven respectievelijk over vrouwelijke gevangenen in koloniaal Barbados, koloniaal India en Nederlands-Indië. De onderzoeken van Green en Sen zijn echter onbruikbaar om de hoofdvraag te beantwoorden, vanwege de te grote verschillen met Nederlands-Indië. In Bruinink-Darlangs *Hervormingen in de koloniale periode* ontbreekt een probleemstelling, waardoor het sterk beschrijvend van aard is. Haar bronnenonderzoek is gedetailleerd en grondig, maar geeft slechts een uitgebreid overzicht van veranderingen in het Nederlands-Indisch strafstelsel in de periode 1905 tot 1940. Zij haalt de genderspecifieke

[6] Ibidem, 24.

hervormingen minimaal aan en laat nog open wat de redenen van de overheid voor de hervormingen waren.

Om de redenen voor de hervormingen te achterhalen, moet ook buiten het historisch vakgebied worden gezocht naar sociologische, antropologische en zelfs biologische theorieën en interpretaties. De invloed van gender in het penitentiair stelsel is volgens critici vaak verwaarloosd. De auteurs die het gevangeniswezen en gender wel met elkaar in verband brachten hebben zich vooral gebogen over de vragen waarom vrouwelijke gevangenen vaak in de minderheid waren en of hun behandeling verschilde van die van mannen. Ten tijde van de hervormingen in Nederlands-Indië baseerden wetenschappers de interpretaties van gender voornamelijk op biologische opvattingen. C. Lombroso en G. Ferrero formuleerden het biologisch determinisme als eerste academici in *The female offender* in 1898. Zij stelden dat mannelijke criminelen achterlopen in de evolutionaire ontwikkelingen en dat dit aantoonbaar is door fysieke verschillen. Bij vrouwelijke criminelen was dit lichamelijke onderscheid minder duidelijk aanwezig, waaruit de biologisch deterministen de conclusie trokken dat vrouwen genetisch minder aanleg hebben voor criminaliteit en agressiviteit.

Hedendaagse criminologen hebben Ferrero en Lombroso en hun volgelingen sterk bekritiseerd op een gebrek aan wetenschappelijke onderbouwing en richten zich meer op sociologische interpretaties. Zo pleit F. Heidensohn in *Women and crime* (1985) dat vrouwen niet genetisch minder agressief zijn, maar in de maatschappij het sociaal geconstrueerde beeld heerst dat vrouwen onderdaniger en braver zijn dan mannen. Wanneer een vrouw een misdaad pleegt, wordt het daarom minder snel aan criminele intenties toegeschreven dan bij mannen.

Zowel de biologische als sociologische theorieën zijn gebaseerd op westerse gevangenisstelsels, maar kunnen van toepassing zijn geweest op de beweegredenen van de koloniale overheid. Het is alleen mogelijk ze op de situatie in Nederlands-Indië toe te passen door ze historisch en cultureel te contextualiseren. Ook om de redenen van de koloniale overheid voor de gevangenishervormingen te begrijpen, moet de manier van denken waarmee de koloniale overheid de werkelijkheid construeerde achterhaald worden. Hiervoor zijn de onderzoeken van Elsbeth Locher-Scholten naar zowel de positie van de vrouw in de Indische samenleving als de ethische koers van de overheid geschikt. Haar overzichtswerk *Ethiek in fragmenten* (1981) geeft inzicht in het koloniaal denken en doen van Nederlands in de kolonie. In de bundel *Women and the colonial state* (2000) wordt de mate van burgerschap en de rol van de Europese en inlandse vrouw in de samenleving en op de arbeidsmarkt duidelijk.

Naast deze secundaire literatuur is er archiefmateriaal gebruikt in de vorm van overheidspublicaties over gevangeniswezen, krantenartikelen en –advertenties uit Nederlands-Indische dagbladen en beeldmateriaal. De verslagen over de hervormingen van het gevangeniswezen geven een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkelingen binnen het Indische gevangenisstelsel tussen 1900 en 1942. Daarnaast geven de statistieken inzichten in de aantallen gevangenen, de verhoudingen tussen geslacht en etnische groepen en tenslotte over de aard van de gepleegde misdaden. Krantenartikelen geven anekdotische inzichten en details die in overheidsdocumenten ontbreken. Daarnaast onderstrepen krantenadvertenties de economische beweegredenen van de koloniale overheid. Beeldmateriaal laat de opzet en vormgeving van de gevangenis zien en geeft daarmee informatie over de leefomstandigheden. Primaire bronnen van vrouwelijke gevangenen, bijvoorbeeld in de vorm van dagboeken of aantekeningen, zijn zover bekend niet overgeleverd. Door het gebrek aan de stem van de ‘andere kant’ is het complex de triomfantelijke toon waarmee de koloniale overheid de successen van de hervormingen beschrijft te nuanceren en statistieken te interpreteren. Ons bewust zijnde van de schaarse beschikbaarheid van zowel primaire als secundaire bronnen over vrouwelijke gevangene in Nederlands-Indië en de mogelijke vertekening van feiten door de koloniale overheid, kunnen de beschikbare bronnen inzicht geven in de beweegredenen van de koloniale overheid om tijd en financiële middelen te investeren in de vrouwelijke gevangene en zo haar tijd achter tralies te veraangenamen.

1. Gevangenishervormingen voor vrouwelijke criminelen in Nederland

Een vergelijking tussen de ontwikkelingen in het penitentiair stelsel van Nederland in het begin van de twintigste eeuw en die in Nederlands-Indië is nodig om de Nederlandse visies van de overheid op disciplinering, rasverschil, volksaard en gender te analyseren.

In 1823 begon het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen (NGZVG) al met de zedelijke verbetering van vrouwen in gevangenschap. Het Ministerie van Justitie ondersteunde en benadrukte het belang van de doelen van het genootschap.[7] De doelen waren gebaseerd op drie grondregels die het genootschap had overgenomen van de Britse Elizabeth Fry, die beschouwd werd als grondlegster van de geïnstitutionaliseerde zorg voor vrouwelijke gevangenen. Ten eerste moest er absolute scheiding van mannen en vrouwen in gevangenissen plaatsvinden, idealiter in gescheiden gebouwen. De vrouwen zouden dan onder vrouwelijk toezicht komen te staan. Daarnaast moest een zogenaamd dames-comité worden opgericht om de vrouwelijke gevangenen regelmatig te bezoeken. De derde grondregel hield in dat de vrouwelijke criminelen moesten worden onderwezen in godsdienstige en elementaire vakken en de mogelijkheid moesten krijgen betaald werk te kunnen verrichten. Enkele Nederlandse vrouwen begonnen zich aan te sluiten bij dames-comités om de vrouwelijke gevangenen mentaal te ondersteunen door hen regelmatig te bezoeken.[8] De overige grondregels bleken moeilijker in praktijk te brengen, ook in de twintigste eeuw.

Een nieuw denkbeeld in de misdaadkunde zorgde voor een breuk met het negentiende-eeuwse strafrechtelijk denken. Rond 1900 waren zowel antropologen als sociologen het roerend met elkaar eens: het criminele gedrag van gevangenen werd veroorzaakt door invloeden van buitenaf. De deterministische visie maakte begrippen als schuld, zonde en verantwoordelijkheid, die in de negentiende eeuw zoveel nadruk kregen, betekenisloos.[9] Daarnaast kreeg rondom de eeuwwisseling de positie van gevangenen meer publieke en wetenschappelijke belangstelling door het groeiende besef dat gevangenen ook recht hadden op een menswaardige behandeling. De opkomende denkbeelden veranderden echter niet de praktijk van de gevangenisstraf.[10] Nederland was net voorzien van een reeks

[7] F. de Haan en R. van der Heide, 'Vrouwen-Vereenigingen, Dames-Comité's en feministen. De zorg van vrouwen voor vrouwelijke gevangenen in de negentiende eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 3 (1997) 301.
[8] Ibidem, 302.
[9] H. Franke, *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (Utrecht 1990) 461.
[10] Ibidem, 478.

nieuwe gevangenisgebouwen en het Wetboek van Strafrecht was volledig herzien in 1886.[11]

De publieke steun voor een humanere behandeling van gevangenen nam af met de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog in 1914. Tijdens de oorlog nam het aantal veroordeelden in Nederland bijna met vierhonderd procent toe, omdat zoveel Nederlanders zich, soms noodgedwongen, ingelaten hadden met smokkelhandel en overtredingen van distributiewetten. Volgens de Nederlandse regering bevestigde de toename het verband tussen sociaal-economische omstandigheden en criminaliteit. Het groeiende aantal gevangenen leidde tot noodmaatregelen die het capaciteitstekort tegen moesten gaan. Ook zorgde de stijgende criminaliteit voor een herwaardering van harde straffen.[12]

Na de oorlog daalde de gevangenisbevolking geleidelijk, waardoor het probleem van overbevolking verdween. De wrede gebeurtenissen van de Eerste Wereldoorlog zorgden voor een toename van gevoeligheid voor het leed dat de gevangenisstraf met zich mee bracht in de eerste decennia na de oorlog.[13] In deze periode kwam het beeld op van de mens als sociaal product. De mens zou door de maatschappij gevormd en beïnvloed kunnen worden en zo ook de gevangenen tijdens hun tijd achter tralies. De nadruk kwam te liggen op heropvoeding en verbetering van het sociaal functioneren van de gevangene. Onder heropvoeding werd het aanbieden van onderwijs, orde en regelmaat verstaan. R. Saleilles beschreef de transformatie van een penitentiair systeem gericht op vergelding naar een gebaseerd op utilitarisme al in 1913 als een verschuiving van *Vergeltungsstrafe* naar *Zweckstrafe.*[14]

De ontwikkelingen van het algemene gevangeniswezen in het begin van de twintigste eeuw leidden tot meer aandacht voor de positie van vrouwelijke gevangenen in Nederland. De vrouwelijke Tweede Kamerleden C.F. Katz en B. Bakker-Nort pleitten bij de behandeling van de justitiebegroting voor 1929 voor een openluchtgevangenis voor vrouwen, zodat zij opvoedkundige buitenarbeid konden verrichten.[15] Nederland telde in 1930 slechts vijftig vrouwelijke gevangenen. Differentiatie binnen of experimenteren met deze groep was dus nauwelijks mogelijk.[16] De commissie van het reclasseringsgenootschap duidde in het rapport over de rijks-, straf- en opvoedingsgestichten het als ernstig bezwaar aan dat alle vrouwenafdelingen onderdeel waren van een mannengesticht, zonder dat men zich afvroeg of dit voor de vrouwen geschikt was. De commissie pleitte eveneens voor aparte voorzieningen van vrouwen, zoals de gelegenheid voor een huishoudelijke opleiding en een

[11] M. Maters, *Van zachte zwenk tot harde hand. Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indië, 1906-1942* (Hilversum 1998) 49.
[12] H. Franke, *De macht van het lijden: twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland* (Amsterdam 1996) 242.
[13] Ibidem, 256.
[14] R. Saleilles, *The individualization of punishment* (Boston 1913) 8-9.
[15] Franke, *Twee eeuwen gevangen,* 611.
[16] Idem.

huiselijke celinrichting die tot oefening in huishoudelijke vaardigheden zou kunnen dienen. De kale cellen en het gebrek aan variatie in het gevangenisleven zou volgens de commissie de emotionele behoeften van de vrouwelijke gevangene niet bevredigen.[17] De minister van Justitie J.R.H. van Schaik hief naar aanleiding van de voorstellen geleidelijk de vrouwenafdelingen op en in 1930 verbleven alle vrouwelijke gevangenen in de Rotterdamse strafgevangenis.[18] Aan de voorstellen om de gevangenisstraf meer op de vrouw toe te spitsen gaf hij geen gehoor. Van Schaik gaf aan dat de bezuinigingen geen financiële ruimte overlieten voor dergelijke dure aanpassingen. Bovendien had hij andere prioriteiten in het strafklimaat gesteld. Kamerlid Katz benadrukte nogmaals dat voor de vrouwelijke crimineel een geheel andere behandeling nodig was en zij in ieder geval principiële erkenning van de minister verwachtte. Zij beschuldigde hem ervan zich te verschuilen achter geldelijke bezwaren. Hierop reageerde van Schaik met de toezegging dat hij zou nagaan of enkele aanbevelingen uit het rapport verwezenlijkt konden worden, maar dat de vrouwelijke gevangenen voorlopig in een op mannen ingestelde gevangenisregime moesten functioneren.[19]

Niet alleen het Nederlandse penitentiaire stelsel onderging een proces van hervormingen. De leden van de Volkenbond spraken herhaaldelijk over de slechte behandeling van gevangenen in veel landen. Zij poogden tot een conventie te komen die zou voorschrijven welke behandeling zou leiden tot verlichting van het onmenselijk lot van menig gevangene.[20] Een aantal internationale organisaties begon te werken aan een dergelijk stelsel van regels voor de behandeling van gevangenen.

In 1925 werd het negende Pénitentair Congres in Londen georganiseerd, waar de Commission Pénitentiaire Internationale opgedragen werd te onderzoeken of het mogelijk was algemene regels op te stellen om gevangenen in alle landen aangesloten bij de Volkenbond een menswaardige behandeling te garanderen.[21] De Indische Regering wilde vertegenwoordigers naar het congres sturen, maar volgens de Nederlandse regering stond de staatsrechtelijke verhouding tussen Nederland en Indië dat niet toe. Er was wel een vertegenwoordiger, J.F.C. Nienhuis, van de Nederlandse regering aanwezig op het congres met kennis over de kolonie.[22]

In 1929 publiceerde een nieuwe commissie het *Bulletin de la Commission Pénitentiaire Internationale*, waarin voor het eerst voorwaarden van een humanitaire en sociale behandeling van gevangenen werd vastgesteld. Regeringen waren niet verplicht zich aan

[17] C.F. Katz, *Rapport over de rijks-, straf- en opvoedingsgestichten voor vrouwen en meisjes* (Den Haag, 1935) 16.
[18] Franke, *Twee eeuwen gevangen,* 612.
[19] Ibidem, 613.
[20] Franke, *De macht van het lijden*, 250.
[21] Ibidem, 262.
[22] 'Nederland-Indie en het International Penitentiair Congres', *De Indische Gids* 47 (Amsterdam 1925) 625-626.

deze richtlijnen te houden, maar de commissie benadrukte het document te gebruiken bij pogingen financiële middelen vrij te maken voor verbetering van het gevangeniswezen.[23] De commissie boekte grote successen: In 1934 namen de leden van de Volkenbond in de Algemene Vergadering de minimumregels voor de behandeling van gevangenen aan. De opsluiting mocht de fysieke en mentale gezondheid van de gedetineerde niet schaden en moest daarnaast reclassering als doel hebben.[24] Het reglement bevatte een apart artikel met betrekking tot vrouwen. Dit artikel schreef voor dat vrouwelijke gevangenen alleen bewaakt mochten worden door vrouwen. Mannelijke functionarissen mochten alleen de vrouwengevangenis of –afdeling bezoeken wanneer zij vergezeld werden door een vrouw.[25]

Veel leden van de Volkenbond bezaten een of meerdere koloniën overzee. Vanzelfsprekend had de aandacht voor de herinrichting van het gevangeniswezen in de westerse landen ook invloed op de gevangenissen in de koloniën. Hoe veranderde het penitentiair stelsel in Nederlands-Indië en wat was de invloed van de hervormingen in het Nederlandse gevangeniswezen?

[23] Franke, *De macht van het lijden*, 262.
[24] Ibidem, 263.
[25] Ibidem, 268.

2. Hervormingen voor vrouwelijke veroordeelden in Nederlands-Indië

In de westerse landen vond een verschuiving plaats in de manier van straffen: lijfstraffen verdwenen geleidelijk en de nadruk kwam op reclassering en heropvoeding van gevangenen te liggen. Verscheidene Kamerleden stipten het belang van speciale behandeling voor vrouwelijke gevangenen aan. Het humanere beleid leidde tot verbetering van het welzijn van de zowel de mannelijke als vrouwelijke gevangenen. Het koloniaal penitentiair stelsel volgde niet gedwee het pad van Nederland, maar voerde andere hervormingen door en was betreft enkele penitentiaire hervormingen, zoals het oprichten van aparte vrouwengevangenissen, het moederland jaren vooruit. Het hervormingsproces begon, ver voor het Pénitentair Congres van 1925, al rondom het jaar 1907.

Een van de verschillen tussen Nederland en Nederlands-Indië was dat het warme, klamme klimaat in de kolonie een andere opzet van gevangenisgebouwen vereiste. Zo nam Nederlands-Indië de Nederlandse cellulaire straf niet over, omdat het te warm was de gevangenen op te sluiten in een kleine ruimte. Het meest invloedrijke verschil tussen Nederlands-Indië en Nederland was de verdeling van etnische groepen. Het onderscheid tussen Europeanen, Vreemde Oosterlingen en Inlanders had invloed op de vormgeving van het gevangeniswezen. Dit onderscheid was van toepassing op zowel de functies binnen overheidsinstellingen als op de gevangenen. In 1873 werd het Inheemse strafrecht afgeschaft met de invoering van het wetboek van strafrecht voor Inlanders. Het wetboek was vrijwel gelijk aan het wetboek van strafrecht voor Europeanen, maar verschilde in de strafsoort. In 1918 werd het materieel strafrecht geünificeerd.[26] Het onderscheid tussen de verschillende etnische groepen in gevangenissen bleef bestaan. Pas in 1931 hief de overheid de centrale gevangenis voor Europeanen in Semarang op en richtte de gevangenis in Bandoeng op, bestemd voor gevangenen van alle etnische groepen.[27] De overheid handhaafde het onderscheid in etnische groepen nog wel in de gevangenisstatistiek.

In vrouwengevangenissen was classificatie op basis van etnische groepen complexer dan bij mannen. Het spinhuis in Batavia was al sinds 1641 bestemd voor vrouwen van Europese, Indo-Europese en Inheemse afkomst.[28] Nadat de koloniale overheid het spinhuis in 1821 besloot af te breken, werd in de tweede helft van de negentiende eeuw de centrale vrouwengevangenis Boeloe in Semarang opgericht. De rechthoekige gevangenis was gelegen in het westen van de Javaanse stad en werd omringd door twee muren van vier

[26] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode*, 23.
[27] Ibidem, 194.
[28] A. Hallema, *In en om de gevangenis van vroeger dagen in Nederland en Nederlandsch-Indië* (Den Haag 1958) 20.

meter hoog. De vrouwengevangenis was sinds 1910 bestemd door veroordeelde vrouwen van alle rassen die tot een gevangenisstraf van langer dan drie maanden veroordeeld waren. Voor de invoering van de maatregel uit 1910 was een afdeling van de centrale gevangenis voor Europeanen voor Europese vrouwen beschikbaar, maar de overheid vond de bewaking door mannelijk gevangenispersoneel bezwaarlijk. Bovendien zou de overbrenging van de Europese vrouwen naar Boeloe een vooruitgang in huisvesting en werkmogelijkheden voor de Europese vrouwen betekenen. Na 1910 belemmerde de beschikbaarheid van slecht één gebouw de mogelijkheid tot classificatie tussen etnische groepen. Hierdoor was categorisering alleen mogelijk in de slaap- en verblijfszalen. In 1911 bouwde de overheid achter de centrale gevangenis een apart gebouw dat plaats bood aan vijf Europese vrouwen.[29] De Europese vrouwen werkten in aparte lokalen, zodat zij niet in contact kwamen met de inheemse gevangenen.[30] Vrouwen die veroordeeld waren tot een vrijheidsstraf van minder dan drie maanden werden nog ondergebracht in aparte afdelingen van plaatselijke mannengevangenissen. Zo vermeldde het verslag over de hervormingen in het gevangeniswezen over 1908, 1909 en 1910 dat de vrouwen in de gevangenis in Djokjakarta batikwerk verrichtten in een door een ringmuur afgescheiden vrouwenverblijf. Het gevangenispersoneel in Djokjakarta stuurde hun gebatikte goederen onafgewerkt op naar de centrale vrouwengevangenis in Semarang om daar geverfd te worden.[31]

De gevangenis bood plaats aan 250 gevangenen. Na 1910 steeg de gevangenisbevolking van Boeloe met de komst van de Europese vrouwen licht, maar de capaciteit werd tussen 1905 en 1912 nooit volledig benut. Het aantal vrouwelijke gevangenen varieerde in deze periode van 152 tot 223 vrouwelijke gevangenen.[32]

Uit de statistiek over het gevangeniswezen eind jaren twintig van de twintigste eeuw, net na het hoogtepunt van de hervormingen, is een belangrijke conclusie over de man-vrouw verhoudingen in de gevangenis te trekken. Tabel 1 toont het totaal aantal gepleegde lichte misdaden en tabel 2 het aantal zware misdaden in 1926 in geheel Nederlands-Indië.[33]

[29] *Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen wat betreft de jaren 1908, 1909 en 1910* (1911) 29.
[30] *Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen wat betreft de jaren* 1911 t/m 1915 (1916), 19.
[31] *Verslag over de hervormingen wat betreft 1908, 1909 en 1910,* 137.
[32] Statistiek betreffende de landsgevangenissen en daarmede gelijk te stellen strafinrichtingen in Nederlandsch-Indië over 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1911 en 1912.
[33] Crimineele statistiek van Nederlandsch-Indie over het jaar 1926, 78.

Tabel 1

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Europeanen	18	0	18
Vreemde Oosterlingen	25	1	26
Inlanders	23333	16	2349
Totaal	146692	17	2393

Totaal aantal zware misdaden in Nederlands-Indië in het jaar 1926

Tabel 2

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Europeanen	1195	102	1297
Vreemde Oosterlingen	4998	328	5326
Inlanders	155184	18108	173292
Totaal	161377	18538	179915

Totaal aantal lichte misdaden in Nederlands-Indië in het jaar 1926

Vrouwen pleegden 18521 meer lichte dan zware misdaden in 1926. Daarnaast waren vrouwen voor slechts 10,2 procent van de totaal aantal misdaden verantwoordelijk. De statistieken van andere jaren tussen 1905 en 1942 tonen hetzelfde: Inlanders en mannen werden veruit het meest veroordeeld. Hoe veranderde de koloniale overheid penitentiair stelsel voor de kleine groep vrouwelijke gevangenen tussen 1900 en 1942 en behaalde zij het beoogde resultaat?

"Neem een of ander Nederlandsch-Indisch dagblad ter hand, onverschillig van welken naam en van welken datum, en men kan er van overtuigd zijn er berichten over bandelooze dwangarbeiders en verslapte gevangenistucht in te lezen," zo beschrijft J.A.B. Wiselius de ongunstige gevangenistoestanden in Nederlands-Indië.[34] De ruimte in de gevangenis was zo beperkt dat een categorisering van gevangenen niet mogelijk was, waardoor mannen en vrouwen in dezelfde ruimte werden opgesloten.[35] Volgens A. Hallema gaf de overheid wel rekenschap aan de slechte omstandigheden in het gevangeniswezen, maar kon zij niet de middelen vinden daar verandering in te brengen. De klachten over de slechte staat van de gevangenissen namen in aantal toe na 1816. De regering maakte plannen, ontwierp reglementen en verdiepte zich in theorieën, maar behaalde niet het beoogde resultaat.[36]

Het gevangeniswezen was en bleef echter gebrekkig, ook na de opheffing van de Oost-Indische Compagnie. De gebreken uitten zich voornamelijk in slecht onderhoud van de gebouwen, een lage kwaliteit gezondheidszorg en onduidelijkheden binnen het gewestelijk

[34] A. Hallema, 'Wat de dienstreis van den Directeur van Justitie, Mr. T.H. der Kinderen, in 1871 omtrent Indische Gevangenistoestanden aan het licht bracht', *De Indische Gids* 56 (1934), 304.
[35] Ibidem, 307.
[36] Idem.

bestuur bij wie de verantwoordelijkheid lag.[37] De afscheidingen ontbraken nog tussen diverse groepen gevangenen, waaronder tussen de beide seksen.[38] De Indische regering was niet blind voor de slechte omstandigheden. In 1846 richtte zij een commissie op ten behoeve van een onderzoek naar dwangarbeid binnen de gevangenis. Het waren de inlandse gevangenen die de dwangarbeid verrichtten, in tegenstelling tot hun Europese medegevangenen. Het onderzoek leverde geen voorstellen tot verbetering op. Pas in 1871 werden voor het eerst concrete plannen ontworpen, maar die leidden slechts tot minimale verbeteringen.[39]

De overheid ondernam dus al voor de twintigste eeuw pogingen het algemeen welzijn van de gevangenen te verbeteren. De succesvolle hervormingen van de jaren tien en twintig waren daar een voortzetting van. Het verschil met eerdere hervormingspogingen echter was de breuk in het doel van bestraffing door de opkomst van de reclasserings- en heropvoedingsgedachte.[40] De hervormingen voor vrouwen hadden enerzijds betrekking op reclassering en heropvoeding en anderzijds op verbetering van het algemeen welzijn.

Reclassering

H. W. Daendels kantte zich tegen verminkingsstraffen en gaf hiermee de reclasseringsgedachte van de jaren twintig vorm: *"Een straf, die de ondervinding geleerd heeft, dat niet alleen niet strekt tot afschrik, maar veele hunne verminkte leden op nieuw tot roof en misdaad gebruiken, hen brengt tot last der maatschappij en buiten staat stelt om door den arbeid een beter bestaan en levenswijs te zoeken."*[41] De reclasseringsmaatregelen moesten de gevangenen heropvoeden tot normale, productieve en gezagsgetrouwe burgers. De reclassering kwam bijna een eeuw later op in Nederlands-Indië dan in Nederland, maar werd in een zeer korte periode van vijftien jaar ontwikkeld en doorgevoerd. [42]De methoden van Nederlandse reclassering waren een leidraad, maar de reclasseringshervormingen in Indië konden niet klakkeloos overgenomen worden van die in Nederland. De koloniale overheid moest haar eigen organisatie en methoden ontdekken en ontwikkelen, omdat de Indische maatschappij verschilde sterk van de Nederlandse in bevolkingsgroepen en standen.[43]

Een belangrijke verandering door de reclassering was het leren en uitvoeren van een ambacht door gevangenen binnen de gevangenismuren in plaats van erbuiten. De arbeid in

[37] Ibidem, 308.
[38] Ibidem, 312.
[39] Idem.
[40] Franke, *Twee eeuwen gevangen,* 482.
[41] A. Hallema, 'Daendels' wijzingingen in de Strafrechtspraak en het Gevangeniswezen van Ned. Oost-Indië*', De Indische Gids* 52 (1930) 733.
[42] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode*, 218.
[43] Ibidem, 232.

de gevangenis leerde de gevangenen gewend te raken aan geregelde arbeid.[44] Directeur van Justitie A.L.E. Gastmann schreef op 16 april 1907 het volgende in een circulaire: "*Bij artikel 2 van het Gouvernement besluit (...) machtiging is verleend om alle tot dwangarbeid veroordeelde vrouwen in Nederlandsch-Indië werkzaam te stellen (...) binnen de gevangenismuren."*[45] Voor 1907 werkten alleen vrouwen die langer dan een jaar tot dwangarbeid veroordeeld waren in de gevangenis.[46] Het werk dat de gevangenen moesten uitvoeren was duidelijk gender gerelateerd. De aard van de werkzaamheden in mannengevangenissen was lichamelijk meer belastend dan het werk voor vrouwen. In de mannelijke strafinrichting in Glodok bijvoorbeeld voerden de gevangenen timmerwerk, smidswerk en blikslagerswerk uit.[47] In de centrale vrouwengevangenis werkten de vrouwen in de weverij, batikkerij, breierij, wasserij en kleermakerij. In 1916 voegde de overheid hier nog een vlechterij aan toe en in 1918 werd ook een werkplaats voor de bereiding van verbandwatten opgericht, als gevolg van onvoldoende toevoer vanuit Europa.[48]

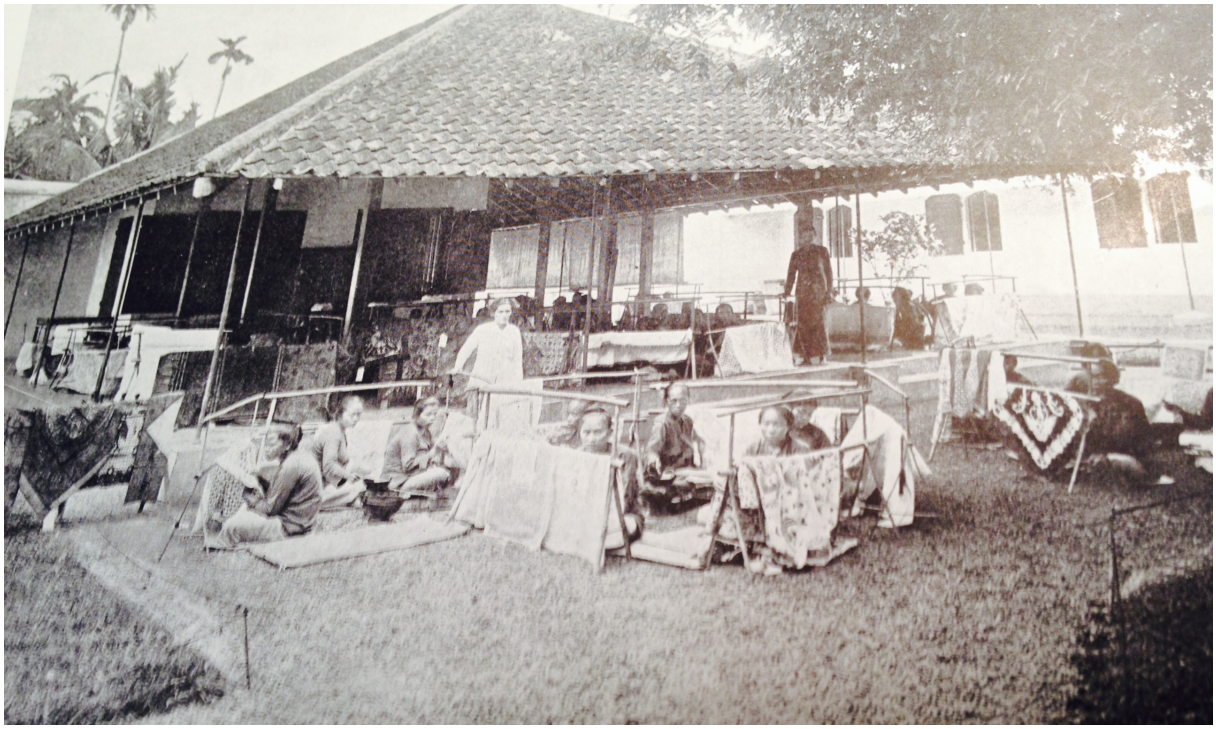

Afbeelding 1. De vrouwelijke gevangenen batikken in de centrale vrouwengevangenis Boeloe, Semarang (verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen 1911 t/m 1915).

[44] *Verslag over de hervormingen wat betreft 1908, 1909 en 1910, 4.*
[45] *Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen wat betreft de jaren 1906 en 1907* (1909) 66.
[46] Idem.
[47] Idem.
[48] *Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen in Nederlandsch-Indië over de jaren 1916 tot en met 1920* (1926), 34.

Een van de beoogde uitkomsten van het aanbieden van een opleiding was dat de gevangenen na ontslag het beroep zouden blijven uitoefenen. *"Wellicht zullen zij dan makkelijker dan voorheen de kost verdienen en alzoo niet zoo spoedig weer tot een misdrijf zullen vervallen."*[49] De vrouwen die in de gevangenis hadden leren zakkenvlechten kregen bij ontslag uit de gevangenis een weefstoel verstrekt, in de hoop dat zij met het weven van zakken door zouden gaan en tevens de kunst aan hun gezinnen zouden leren.[50] Voor die vrouwelijke veroordeelden die al een opleiding genoten hadden voor hun misdaad, werd door de arbeid gedurende het gevangenschap gewaarborgd dat de vrouwen hun vaardigheden niet zouden verleren.

Het verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen uit 1906 en 1907 trok eerst nog aarzelend de conclusie dat de inspanningen wellicht niet tot de gewenste resultaten leidden: *"Men zou om de verbetering te kunnen constateeren een zeer langen termijn voor waarneming moeten hebben, men zou den veroordeelde na ontslag langen tijd moeten nagaan, en hiervoor is natuurlijk geen gelegenheid geweest."* In 1934 schreef de directrice van de gevangenis Boeloe L.C. Baudisch-van Harencarspel echter in de Indische Gids dat de vrouwen geen enkele moeite hadden opgenomen te worden in de maatschappij. Integendeel, er werd zelfs tegen hen opgekeken omdat ze zo goed opgeleid waren in de gevangenis.[51] Ook Bruinink-Darlang stelt dat de pogingen tot reclassering door de vrouwelijke gedetineerden goed in ontvangst werden genomen. De vrouwen werkten graag en deden hun best een nieuw vak te leren. Zij beschouwden hun tijd in de gevangenis als leertijd waarvoor zij eerder in hun leven geen kans hadden gehad. De ex-gedetineerden schaamden zich dan ook niet te zeggen dat zij hun vak in de gevangenis hadden geleerd.[52] In de Indische Gids uit 1934 is een aantal anekdotes te lezen dat dit beeld bevestigt. Zo verbaasde een gouvernementsarts in Nieuw-Guinea zich erover dat een aantal vrouwen in een dorp waar hij onderzoek verrichtte er beter uitzag, zich beschaafder gedroeg en handiger was dan de overige vrouwen. Toen hij een vrouw ernaar vroeg, antwoordde de vrouw vol trots: "Ja, maar ik ben ook in de gevangenis geweest!". Een andere vrouw gaf bij iedere sollicitatie een zelfde antwoord op de vraag wat haar vaardigheden waren. Zij impliceerde hiermee dat haar waarde als werkkracht aanzienlijk was verhoogd tijdens haar gevangenschap. Tenslotte beschrijft de Indische Gids het proces van ontslag uit de gevangenis: "*Zij werden gebaad en van schoone kleeren voorzien, waarna ze in de Inlandsche maatschappij weder opgenomen werden alsof er niets gebeurd is."* De Indische Gids vermeldde zelfs in 1925 dat het voor onontwikkelde vrouwen eigenlijk positief was een

[49] Idem.
[50] *Verslag over de hervormingen 1906 en 1907,* 77.
[51] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode,* 305.
[52] Idem.

periode vast te zitten, aangezien zij vaak zonder opleiding aankwamen en met een opleiding terug in de samenleving werden opgenomen.[53]

Verbeteringen algemeen welzijn

Naast de hervormingen die reclassering als doel hadden, vonden er ook hervormingen plaats die het lichamelijk en geestelijk welzijn van de vrouwelijke gevangenen verbeterden. Hierdoor verbeterden de algemene levensomstandigheden van de vrouwen.

Het werk en de straffen werden aangepast aan de lichamelijke bouw van de vrouw. Zij moesten nu licht handwerk verrichten. In de verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen wat betreft de jaren 1906 en 1907 wordt benadrukt dat de lichtere arbeid een grote vooruitgang was voor de vrouwen, maar er wordt niet duidelijk benoemd hoe zwaar de aard van de vrouwenarbeid voor dit jaar was.[54] De vrouwelijke gevangenen voerden de arbeid binnen redelijke werktijden uit. Het Tweede Kamerlid H.H. van Kol beschreef tijdens zijn reis in Indië in 1902 al dat de vrouwen 's ochtends van zeven tot elf uur werkten en vervolgens in de middag van één uur tot half vijf. Dit resulteerde dus in een werkdag van een redelijke zeven en een half uur.[55]

In 1907 besloot de overheid tevens een verandering door te voeren in het gevangenispersoneel. Voortaan stonden de gevangenen in Boeloe onder toezicht van vrouwelijke bewakers.[56] In principe paste het gevangenispersoneel dezelfde disciplinaire straffen toe als in de gevangenissen voor mannen met uitzondering van de rotanstraf. Een gevangene onderging de rottingslagen vastgebonden aan een verticale paal of horizontale bank. Het Ministerie van Justitie had bepaald dat het vrouwelijke lichaam te zwak was om de rotanstraf te kunnen ondergaan, zo vermeldt het verslag over het gevangeniswezen over 1926.[57] Het is onduidelijk of dit een verandering betrof of dat de vrouwelijke gevangenen ook hiervoor de rotanslag niet toebedeeld kregen.

Ten behoeve van hun gezondheid mochten de veroordeelde vrouwen van alle klassen ook gymnastiek uitoefenen. In de middagpauze en aan het eind van de werkdag moesten de vrouwen wandelen op de binnenplaats. De vrouwen van hogere klassen kregen zelfs de kans korfbal en slagbal te spelen. De lichaamsbeweging vond plaats op de binnenplaatsen van de centrale vrouwengevangenis.

[53] 'Nederland-Indie en het International Penitentiair Congres', *De Indische Gids* 47 (Amsterdam 1925) 625-626.
[54] *Verslag over de hervormingen wat betreft 1906 en 1907*, 10.
[55] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode,* 304.
[56] *Verslag over de hervormingen wat betreft 1906 en 1907*, 12.
[57] *Verslag van het gevangeniswezen over het jaar 1926* (1927) 16.

Afbeelding 2. De binnenplaats van de centrale vrouwengevangenis Boeloe, Semarang (verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen 1908, 1909 en 1910).

Naast veranderingen met betrekking op het lichamelijk welzijn, vonden er ook verbeteringen voor het geestelijk welzijn van de vrouwelijke gevangenen plaats. De bibliotheken in de gevangenissen werden vernieuwd en de lectuur bood gelegenheid tot ontspanning. De gestraften maakten er veelvuldig gebruik van.[58] Een andere vorm van vrijetijdsbesteding was de mogelijkheid de gamelan te bespelen om de volkskunst levend te houden.[59]

Daarnaast verklaarde Directeur van Justitie J. Reepmaker in een circulaire op 19 november 1910 dat *"zuigelingen die de moederborst niet kunnen ontberen van hunne moeders te scheiden zou strijden met alle begrip van humaniteit en zoodanige handelwijze heeft zeer zeker niet in de bedoeling van den wetgever gelegen. De moeders der hierbedoelde zuigelingen de verplichting tot arbeiden tijdelijk kunnen worden vrijgesteld, zooverre de verzorging harer zuigelingen zulks bepaald noodzakelijk maken."*[60] Mary Pos bevestigde in haar artikel over de vrouwengevangenis in Boeloe in 1939 dat er een speciale afdeling bestond waar de kinderen van deze vrouwen konden spelen.[61] De vrouwen mochten de overige gezinsleden op gezette tijden iedere zondag ontvangen.[62]

Een andere verandering was instelling van een nieuwe loonsregeling in 1911, waardoor de vrouwen de mogelijkheid kregen iets extra's te verdienen. Gevangenisbewaarders

[58] *Verslag over de hervormingen wat betreft 1911 t/m 1915* (1916) 89.
[59] Idem.
[60] *Verslag over de hervormingen wat betreft 1908, 1909 en 1910* (1911), 214.
[61] Pos, 'Een vrouwengevangenis'.
[62] Idem.

moedigden goed gedrag aan door beloningen in de vorm van geld. Volgens Mary Pos kregen de vrouwen de mogelijkheid hier iets van te kopen of het te op te sparen tot de vrijlating.[63] Ook konden de vrouwen beloond worden door het verkrijgen van een hogere positie. De bewaarders stelden zij die zich door goed gedrag hadden onderscheiden aan als mandoer of oppasser.[64]

De resultaten van de gevangenishervormingen waren zeer succesvol volgens het hoofd van het gevangeniswezen H.M. Hijmans. In 1934 stelde hij dat uitstekende resultaten waren bereikt. Volgens hem waren de strafinrichtingen van Nederlands-Indië nu *"rijkelijk uitgebot met allerlei schoone bloesems van reclasseering en ondertoezichtstelling (...), die alle rijke beloften voor de toekomst inhouden."*[65] Ook de Nederlandse overheid stelde met de periodiek verschijnende statistieken over het gevangeniswezen en de verslagen over de hervormingen van het gevangeniswezen dat zij de Indische gemeenschap een weldaad had bewezen door de toepassing van moderne opvattingen aangaande het gevangeniswezen. De overheid prees voornamelijk de invoering van de reclassering van gevangenen, omdat het zowel de gevangene als de maatschappij ten goede zou komen: "*Er wordt niet enkel recht gesproken in naam der Koningin, doch welk recht ook zijn toepassing vindt op een voor den Inlander, Europeaan en Vreemden Oosterling humane wijze, hetgeen de maatschappij slechts ten goede kan komen*."[66]

De Nederlandse overheid moest constant haar koloniale gezag legitimeren aan de bevolking. Daarom is het van belang vraagtekens te plaatsen bij de primaire bronnen. Er kan immers sprake zijn van verheerlijking van de situatie en propaganda. De gevangenisinspecties en de bijbehorende gedetailleerde vragenlijsten wijzen er echter op dat het algemeen welzijn van de Indische gevangen wel degelijk hoog in het vaandel stond bij de kolonisator.[67] Ook de sterfte onder gevangenen daalde in de periode tussen 1925 en 1935 van 7 procent naar slechts 1 procent. Voor deze periode was het bestaan van de gevangenen dusdanig ondragelijk, dat meer dan een vijfde van hen een poging tot vluchten ondernam. In tien jaar tijd werd dit percentage teruggebracht naar 2 procent, omdat de levensomstandigheden verbeterd waren.[68]

[63] Idem.
[64] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode,* 305.
[65] Hallema, 'Wat de dienstreis', 304.
[66] Ibidem, 305.
[67] *Verslag over de hervormingen wat betreft 1906 en 1907,* 8.
[68] 'Lotsverbetering in de Indische gevangenissen', *De Indische Gids* 57*(*1935), 759.

3. Redenen voor de hervormingen

De analyse van de gevangenishervormingen in Nederland en Nederlands-Indië heeft laten zien dat in de periode 1905 tot 1935 de overheid het penitentiair stelsel humaner inrichtte, waardoor het welzijn van de vrouwelijke gevangenen verbeterde en hun kans op reclassering vergrootte. In primaire bronnen noemt de overheid alleen directe, voornamelijk economische, redenen voor de grootschalige hervormingen. Dieperliggende redenen zijn moeilijker te achterhalen. Hoewel de veranderende mentaliteit van de overheid, veranderende concepties van vrouwelijk burgerschap en de percepties van de koloniale overheid van de vrouw moeilijk te doorgronden. Toch leveren primaire bronnen en secundaire theorieën inzicht in de indirecte redenen voor de gevangenishervormingen in Nederlands-Indië.

Economische winst en besparing

Een van de hervormingen hield de invoering van nuttige arbeid binnen de gevangenismuren in. De koloniale overheid deed geen poging te verbergen dat een grotere economische winst de reden hiervoor was. Het verrichten van ambachtswerk in de gevangenissen zou de inlandse industrie helpen bevorderen: "*Juist nu om die industrie ingang te doen vinden, zal gevangenisarbeid veel kunnen bijdragen."*[69] Desondanks moest de koloniale overheid een aantal obstakels overwinnen om het werk van de vrouwelijke gevangenen winstgevend te maken, zoals de hoge kosten van het aanbieden van opleidingen en de verspilling van materiaal door 'de onbekwaamheid der veroordeelden vrouwen'.[70] Om deze problemen op te lossen, voerde de kolonisator wetswijzigingen door zodat de prijzen van de producten die in de gevangenis gemaakt waren konden concurreren met de particuliere industrie. Door extra net werk af te leveren en de beste kwaliteit grondstoffen te gebruiken vond het batikwerk bovendien een afzetmarkt.[71] Toch leverde het batikwerk van de vrouwelijke criminelen tussen 1907 en 1911 nog niet voldoende op: de gemiddelde opbrengst per vrouw per dag bedroeg in de jaren 1908 en 1909 respectievelijk slechts 0,02 en 0,01 Nederlands-Indische gulden.[72] Om zo efficiënt mogelijk om te springen met het gevangenispersoneel zorgde de overheid in 1907 dat de gestrafte vrouwen zoveel mogelijk verenigd werden in een ruimte, om hen daar onder toezicht van zo min mogelijk vrouwelijke mandoers te plaatsen.[73] De overheid liet daarnaast de batikkerij van Boeloe inkrimpen door het aantal werkende vrouwen terug te brengen tot vijftig ervaren vrouwen. Als aanvulling werden alleen vrouwen bij deze

[69] *Verslag over de hervormingen 1906 en 1907,191.*
[70] *Verslag over de hervormingen over 1916 t/m 1920,* 23.
[71] *Verslag over de hervormingen 1911 t/m 1915*, 17.
[72] *Verslag over de hervormingen 1908, 1909 en 1910*, 117.
[73] *Verslag over de hervormingen 1906 en 1907,* 66.

groep ingedeeld die reeds bedreven waren in batikken of voldoende aanleg bleken te hebben voor de ambacht dat zij na de opleiding nog geruime tijd productief zou zijn. De batikkerij leverde hierdoor minder artikelen af, maar de kwaliteit van de producten was dusdanig beter dat de verkoopwaarde vrijwel direct steeg.[74] De ervaren vrouwelijke gevangenen begonnen met het batikken op katoen voor de Europese markt en tevens met het batikken op zijde om de productie van luxeproducten te verhogen. Naar kussens, pianolopers, theewarmers en boekomslagen was tegen een lonende prijs veel vraag.[75] De krant adverteerde regelmatig met de fraaie collectie katoenen en zijden batiks die de vrouwelijke gevangenen in Semarang produceerden.[76]

Een fraaie collectie

Katoenen en Zijden Batiks,

vervaardigd in de VROUWENGE-VANGENIS te Semarang, is alle werkdagen van 8—12 uur v.m. te bezichtigen bij het DEPARTEMENT VAN JUSTITIE (afdeeling Gevangeniswezen), alwaar ook bestellingen worden aangenomen. 7972

Afbeelding 3. Advertentie batiks in het Bataviaasch Nieuwsblad, 20 juli 1913.

In 1908 richtte de overheid een knipschool op in de centrale vrouwengevangenis om de vrouwen te leren maatnemen, knippen en het verder afwerken van kleding.[77] In hetzelfde jaar begon in Boeloe een proef met het breien van sokken voor militairen. Door de lage financiële opbrengsten hield de proef al spoedig op. Het sokken breien kon alleen hoogstaande financiële resultaten opleveren wanneer het geschiedde met breimachines en katoen van hoge kwaliteit.[78] Ook de knipschool werd in hetzelfde jaar nog door te hoge kosten opgeheven.[79] Hieruit blijkt dat het werk van de vrouwelijke gevangenen winstgevend moest zijn, omdat anders het uitoefenen van de ambacht werd stopgezet.

[74] *Verslag over de hervormingen 1911 t/m 1915,* 17.
[75] Idem.
[76] 'Katoenen en zijden batiks,' *Bataviaasch Nieuwsblad*, 24 juli 1913.
[77] *Verslag over de hervormingen 1908, 1909 en 1910*, 13.
[78] Ibidem 4.
[79] Ibidem, 13.

In 1911 ging de vrouwengevangenis Boeloe over tot de aanschaffing van honderd handnaaimachines en twee knoopsgatmachines. Per dagdienst leverden de vrouwen hierdoor meer ambachtswerk af. In 1914 werden er nog eens vijfentwintig machines bijgekocht.[80] De maatregelen bleken effectief te zijn. In het verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen over 1921 tot en met 1925 berichtte de kolonisator trots dat de batikkerij steeds voldoende werk had en de batiks herhaaldelijk op verschillende jaarmarkten werden bekroond.[81] De winstgevende trend zette zich voort in de jaren dertig. In 1934 was in het Soerabaijasch Handelsblad te lezen dat "*evenals vorige jaren verschillende gevangenissen hun producten tentoon zullen stellen."* De vrouwengevangenis in Semarang leverde niet alleen batikwerk aan, maar ook schooltassen en zelfs volledige kampeertenten.[82]

De vrouwelijke gevangenen leverden niet alleen financiële winst op voor de koloniale overheid, maar zorgden ook voor besparing van kosten. In de loop van 1915 richtte de overheid een wasserij op waar de gevangenen eerst alleen de kleding van gevangenen wasten, maar later – "*zoodra de in deze afdeeling geplaatste vrouwen wat beter geoefend zijn en het noodige gereedschap aanwezig is*"[83] – ook kleding voor andere departementen. De vrouwen wasten voor het Departement van Oorlog en het Departement van Onderwijs en Eeredienst.[84] Ook maakten zij legeruniformen voor soldaten.[85] Hierdoor hoefden de departementen dit niet langer uit te besteden en kon de overheid zo budget besparen. Ook verrichtten de vrouwelijke veroordeelden werk binnen de gevangenis, zoals het verstellen van kleding en het stampen van rijst. In 1928 berichtte de *Indische Gids* dat de gevangenisarbeid uitgegroeid was tot een belangrijk instrument voor de vorming van ambachtslieden en de levering van benodigdheden voor de overheid.[86]

De financiële winst die de veroordeelde vrouwen opbrachten droeg de koloniale overheid aan als voornaamste reden voor de hervormingen. De economische opbrengst en besparingen waren echter niet de enige redenen voor de gevangenishervormingen. Indirecte redenen waren de invloed van ethische ideeën en *penal welfarism*, de veranderende relaties tussen de regering en de vrouwelijke burger en de overheidsperceptie van veroordeelde vrouwen.

[80] *Verslag over de hervormingen 1911 t/m 1915,* 18.
[81] *Verslag over de hervormingen 1921 t/m 1925*, 53.
[82] 'Het gevangeniswezen,' *Soerabaijasch Handelsblad*, 9 oktober 1934.
[83] *Verslag over de hervormingen 1911 t/m 1915,* 17.
[84] Ibidem, 19.
[85] Pos, 'Een vrouwengevangenis'.
[86] 'Bestaansmiddelen en bevolkingssterkte', *De Indische Gids* 47 (1925), 232.

De opkomst van ethische ideeën en penal welfarism

Het politieke klimaat in de periode van gevangenishervormingen laat zien op basis van welke politieke veronderstellingen en aannames de hervormingen vorm kregen. De gevangenishervormingen vonden plaats tegen een politieke achtergrond die wordt beschouwd als de periode van een 'ethische politiek'. Er heerst enige consensus onder historici over de periodisering waarin een omslag plaatsvond in het koloniaal denken. Rondom het jaar 1900 zou de koloniale regering begonnen zijn een meer ethische koers te varen. De historische visies op de definitie en inhoud van de 'ethische politiek' zijn daarentegen sterk verdeeld. Zo wordt het ethisch denken door sommige historici bestempeld als goedbedoelde naastenliefde en door anderen als Nederlandse arrogantie of een gevolg van imperialistische schuldgevoelens. E. Locher-Scholten definieert het doel van het 'ethisch beleid' als het onder Nederlands gezag brengen van de Indonesische archipel en het land ontwikkelen in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model.[87] De ontwikkelingen in het politiek denken vonden dus plaats buiten het penitentiair systeem, maar de veranderingen hadden onvermijdelijk invloed op het functioneren van het gevangeniswezen.

De nieuwe structuur van het gevangeniswezen paste binnen de 'ethische' gedachtegang. De ethische ideeën hadden invloed op de hervormingen van het penitentiair stelsel, waardoor in het strafrecht een verschuiving aan het begin van de twintigste eeuw plaatsvond die vanuit moreel besef de straf herwaardeerde.[88] Het doel van straffen was niet langer wraak, maar bescherming van de maatschappij en heropvoeding van de veroordeelde.[89] David Garland benoemt de evolutie in het penitentiair denken in Engeland vanaf 1900 *penal welfarism*. De term is echter ook toepasbaar op gevangenishervormingen in Nederlands-Indië. Garland beschrijft de transformatie van het penitentiair stelsel rond 1900 als een verschuiving naar een discourse van *penal welfarism.* Binnen dit discourse passen vormen van straf die gebaseerd zijn op het idee dat gevangenen het recht hebben op mogelijkheden tot reclassering.

Onder andere journalist P. Brooshooft had al in 1901 zijn bedenkingen bij de werkelijke intenties van het Nederlandse handelen gebaseerd op de 'ethische' ideeën. Volgens hem deed de overheid niets om de welvaart van de Javaan daadwerkelijk te verbeteren.[90] Vanuit de bevolking kwamen klachten over de slechte omstandigheden in de gevangenis. Om rust en orde in de algemene samenleving te behouden, moest de overheid zich aan de bevolking

[87] E. Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten; Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981) 239.
[88] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode,*18.
[89] Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten,* 179.
[90] M. Alagappa, 'The bases of legitimacy' in: *Political legitimacy in Southeast Asia. The quest for moral authority* (Stanford 1995) 31-53.

verantwoorden.[91] *"De gevangenen werden met menschlievendheid behandeld (...) in het belang der justiciabelen en de verzekering van orde en rust onder de bevolking."*[92] Na gevangenishervormingen daalde het percentage ontsnappingen van gevangenen sterk, voornamelijk tussen 1920 en 1935.[93] De gevangenisbevolking conformeerde zich naar de regels van het systeem.

Veranderende relaties tussen staat en vrouwelijke burger

De periode waarin de overheid het gevangeniswezen hervormde was ook een tijd dat percepties van beschaving en ideeën van burgerschap hun intrede deden. De relatie tussen het koloniaal bestuur en de Indische burger veranderde sterk in de periode 1900 tot 1942. Door verbetering van de band tussen het bestuur en de bevolking werd rust en orde gehandhaafd en het overheidshandelen gelegitimeerd.[94] Veranderende migratiepatronen tussen de kolonie en het moederland zorgden voor de komst van meer vrouwen, wat invloed had op de gender-verhoudingen in de kolonie. In Nederlands-Indië ontstonden hierdoor discussies over de positie van de vrouw in de maatschappij en burgerschap. Om de relatie tussen gender en de hervormingen koloniale staat te analyseren, moet zowel gekeken worden naar hoe de vrouw gezien werd door de koloniale overheid als naar haar plaats in de samenleving. F. Gouda stelt dat in iedere kolonie het sociale en seksuele gedrag van een vrouw de hoeksteen vormde van Europese overheersing. De kolonialen zouden constant normen formuleren met betrekking tot acceptabel en passend gedrag voor vrouwen. Ook zouden zij betrokken zijn bij het definiëren van een geschikte sociale rol voor de inlandse en Europese vrouw.[95] De Europese percepties van de vrouw waren vanzelfsprekend niet uniform, maar de algemene westerse noties van de plaats van de vrouw in de samenleving hebben wel degelijk invloed gehad op de rechten en plichten die de inlandse en Europese vrouwen in Nederlands-Indië verkregen.[96]

De algemene rechtspositie van de vrouw vormt onderdeel van haar burgerschap. De periode tussen 1908 en 1925 markeerde een tijd van een algemene strijd voor vrouwenrechten in Nederland die resulteerde in het stemrecht voor vrouwen na de Eerste Wereldoorlog. Charlotte Jacobs richtte een Indische versie van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht op in 1908. Hierdoor kreeg de interesse voor politieke participatie een

[91] A. Hallema, 'Daendels' wijzingingen in de Strafrechtspraak en het Gevangeniswezen van Ned. Oost-Indië', *De Indische Gids* 52 (Amsterdam 1930) 719.
[92] Ibidem, 725.
[93] 'Lotsverbetering in de Indische gevangenissen,' 759.
[94] Bloembergen M. en R. Raben, 'Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950' in: *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië 1890-1950* (Leiden 2009) 11.
[95] S. Pemberton, 'Enforcing gender. The constitution of sex and gender in prison regimes',*Signs* 39 (2013) 151.
[96] E. Locher-Scholten, *Women and the colonial state. Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000) 14-16.

enorme impuls onder vrouwen in Nederlands-Indië. Hun streven naar kiesrecht en koloniaal burgerschap onderbouwden zij door de belangrijke rol van vrouwen in de sociale en morele ontwikkeling te benadrukken. Desondanks kreeg de vereniging geen enkele steun van de politieke partijen in Nederlands-Indië, zelfs niet van de liberalen. In 1925 besloot de Nederlandse regering dat het onrechtvaardig was Nederlandse vrouwen in de kolonie het kiesrecht te onthouden. Het was aan de Indische overheid dit in praktijk te brengen.[97] In 1930 werd een nieuwe, op politiek gerichte vrouwenorganisatie opgericht: *Isteri Sedar*, de 'bewuste vrouw'. De leden hadden als doel de gelijkheid tussen mannen en vrouwen te bereiken. Twee jaar later vormde zich ook *Isteri Indonesia*, 'vrouwen van Indonesië'. Door de oprichting van deze vrouwenorganisaties intensiveerde het debat omtrent gelijkheid tussen de seksen en of deze gelijkheid alleen voor Europese vrouwen zou gelden. In 1937 accepteerde de *People's Council* de raciale gelijkheid tussen vrouwen. Opgeleide vrouwen werden steeds meer zichtbaar op de arbeidsmarkt en de vrouwenbewegingen hadden een plek veroverd in het debat. Alleen de vrouwelijke koloniale bovenlaag en de inlandse elite verkregen stemrecht in 1941.[98]

In de Volksraad bestond in het begin van de twintigste eeuw verdeeldheid over het recht van de vrouw op arbeid. De vertegenwoordigers van de Volksraad waren echter unaniem van mening dat het de taak van de overheid om de vrouwelijke arbeiders te beschermen. De vertegenwoordigers twee standpunten in met betrekking tot het recht van de Javaanse vrouw op arbeid. De Nederlandse leden van de raad vertegenwoordigden de mening dat een vrouw voorbestemd was als huisvrouw en alleen werk zou moeten zoeken in geval van economische noodzaak. Zo meldde het *Indisch vrouwenjaarboek* dat in slechtere economische omstandigheden, de vrouw een economische factor van betekenis geworden was.[99] De tweede groep inheemse vertegenwoordigers van de raad verzette zich tegen dit idee en stelde dat de Indische vrouw zou moeten werken. De vertegenwoordigers van deze groep benadrukten de verschillen tussen de Indische en Nederlandse samenleving en vrouwen.[100] In Nederland werden vrouwen geacht thuis voor het kroost te zorgen, terwijl in Nederlands-Indië de man niet genoeg ambitie zou hebben het gezin te onderhouden. Daarom moest de vrouw zichzelf onderhouden. Vrouwelijke arbeid was als het ware onderdeel van een cultureel patroon.[101] Volgens dit oriëntalistische idee verschilde de Indische vrouw in cultureel opzicht van haar Europese medeburger. De verdeeldheid in de

[97] Ibidem,155-157.
[98] Ibidem,151-152.
[99] M.A. Rachman, 'Maatschappelijk werk van inheemsche vrouwenvereenigingen,' in: Indisch Vrouwenjaarboek 1936 (Jogjakarta 1936)11.
[100] E. Locher-Scholten, 'Female Labour in Twentieth Century Java. European notions, Indonesian practice,' in: Indonesian Women in Focus (Dordrecht 1987) 79.
[101] Idem.

Volksraad ontstond dus door verschillende visies op vrouwelijke arbeid: enerzijds door de arbeid te beschouwen als een economische handeling, anderzijds door het te zien als onderdeel van de inheemse cultuur.

De vraag die uit de ontwikkelingen in de rechts- en arbeidspositie van de vrouw volgt is of de veranderingen in de relatie tussen de overheid en de vrouwelijke burger invloed gehad op de hervormingen voor vrouwen in de gevangenis. Omdat de relatie tussen de vrouwelijke gevangene en de staat was wel degelijk anders was dan die tussen de staat en de vrije vrouw, zijn percepties van burgerschap wat betreft veroordeelden sterk paradoxaal voor de koloniale overheid. Enerzijds waren de vrouwelijke gevangenen criminelen, het uitschot van de samenleving. Anderzijds hadden juist zij de bescherming en begeleiding van de overheid nodig om weer op het juiste pad gebracht te worden.[102] De rechten en plichten van de gevangene waren wettelijk gescheiden van de vrije vrouw: de staat kon haar verplichten tot activiteiten, zoals het verrichten van winstgevende arbeid. Toch is het opvallend dat de koloniale overheid de gevangenishervormingen doorvoerde in de periode waarin de rechtspositie van de vrouw versterkte. Daarnaast was er verdeeldheid in het begin van de twintigste eeuw binnen de Volksraad met wat voor reden vrouwen arbeid zouden moeten verrichtten, maar was het geaccepteerd dát de vrouw werkte. De ontwikkelingen in de positie van de vrije vrouw en de veroordeelde vrouw lopen parallel. Het is daardoor aannemelijk dat de verbeteringen en erkenning van de positie van de veroordeelde vrouw en het werk dat zij aangeboden kreeg binnen de muren van de gevangenis hierdoor beïnvloed werd.

De perceptie van de criminele vrouw

De vrouwelijke gevangenen werden anders behandeld dan de mannen, maar waarom koos de koloniale overheid hiervoor? Net voor de invoering van de gevangenishervormingen publiceerden in 1895 C. Lombroso en G. Ferrero het boek *The Female Offender*. Zij waren de eerste academici die vrouwelijke criminaliteit biologisch trachtten te verklaren en in het begin van de twintigste eeuw werd hun onderzoek als baanbrekend beschouwd.[103] Tegenwoordig zien criminologen de '*Lombrosian myth'* en de biologische benadering van de vrouwelijke misdadiger als een grote misstap in het denken van de criminologie.[104] Hedendaagse theorieën stellen dat overheidsinstellingen er sociologische redenen op na houden om vrouwelijke gedetineerden anders te behandelen dan mannen. De belangrijkste vertegenwoordigers van de biologische en sociologische redeneringen zullen besproken worden.

[102] S. Sen, 'The female jails of colonial India', *Indian Economic Social History Review* 39 (2002) 419.
[103] C. Smart, *Law, crime and sexuality. Essays in feminism* (London 1995) 19.
[104] Idem.

Biologisch deterministen, zoals Lombroso en Ferrero, beschouwden mannelijke criminelen als biologische mutaties. De criminelen zouden in een ander evolutionair stadium verkeren dan de gewone mens. Dit was volgens Lombroso en Ferrero terug te zien in hun uiterlijke kenmerken. Zij onderzochten lichamen, schedels, hersenen en lichaamsbeharing van criminelen en trokken de conclusie dat een crimineel fysiek herkenbaar was aan zijn smalle schedel, donkere huid, overmatige haargroei en de aanwezigheid van littekens op de huid. [105] Bij vrouwelijke criminelen konden zij zulke lichaamskenmerken echter niet onderscheiden. Hieruit concludeerden Lombroso en Ferrero dat een ware criminele vrouw zeldzaam was en het zou daarom biologisch bepaald zijn dat vrouwen minder temperamentvol en agressief zijn dan mannen. De verklaring die Lombroso en Ferrero hiervoor aandroegen was de onbeweeglijkheid van de eicel. Tijdens het begaan van een misdaad zou het lichaam hormonaal beïnvloed zijn en uit balans gebracht door bijvoorbeeld menopauze of menstruatie.[106] Het criminele ativisme vond in het begin van de negentiende eeuw veel navolging, zoals door W.I Thomas met *Sex and society* in 1907 en O. Pollak in 1950 met *The criminality of women*.

Met name C. Smart heeft het biologisch determinisme sterk bekritiseerd door het gebrek aan wetenschappelijk bewijs en een kritische benadering te benoemen.[107]Hoewel biologisch deterministen met waarschijnlijkheid de waarheid niet in pacht hebben, kan het biologisch deterministische wel de heersende opvatting zijn geweest ten tijde van de gevangenishervormingen. In 1932 berichtte het Soerabaijasch Handelsblad dat het aantal vrouwelijke gevangenen zo klein was dat de strafrechtelijke behandeling, met betrekking tot de zwaarte en soort van de straf, van de vrouwen een probleem vormde. De wet schreef voor dat mannelijke en vrouwelijke misdadigers dezelfde straf toebedeeld kregen, maar de privileges en aard van de verrichte arbeid verschilde. Het Soerabaijasch Handelsblad stelde dat *"door het groote onderscheid tussen man en vrouw, ten aanzien van zielsgeaardheid, geestelijken aanleg en lichaamsgesteldheid, is het verschil in reactie op een zelfden maatregel zoo belangrijk dat differentiatie ten aanzien van straffen een noodzakelijkheid is."*[108] Hieruit kan geconcludeerd worden dat vrouwen ten eerste een aparte behandeling verdienden, omdat ze achtergesteld werden wanneer ze op dezelfde manier behandeld werden als mannen. De overheid veroordeelde en bestrafte de criminele vrouwen inderdaad lijn met de standpunten van biologisch deterministen.

De meeste vrouwen werden veroordeeld voor lichte misdrijven. Zoals vastgesteld in het Wetboek van Strafrecht vielen hieronder misdaden als eenvoudige beledigingen, lichte

[105] C. Lombroso en G. Ferrero, *The Female Offender* (New York 1898) 1-82.
[106] Ibidem, 45.
[107] C. Smart, *Women, crime and criminology. Essays in feminism (London 1995)* 23.
[108] 'Recht en onrecht', *Soerabaijasch Handelsblad*, 20 augustus 1932, 8.

mishandeling, lichte diefstal, lichte verduistering, lichte oplichting en vernieling of beschadiging van goederen. Volgens de gevangenisstatistiek waren vrouwen in 1927 verantwoordelijk voor 11,1 procent van het totaal aantal gepleegde lichte misdaden. In hetzelfde jaar pleegden vrouwelijke criminele slechts 3,8 procent van het totaal aantal zware misdaden, zoals moord.[109] Er zijn twee mogelijke verklaringen voor het verschil in aandeel van vrouwen in het aantal lichte en zware misdaden. Enerzijds is het mogelijk dat het, zoals de biologisch deterministen stellen, genetisch bepaald is dat vrouwen minder agressief zijn dan mannen. Hiervoor ontbreekt echter wetenschappelijk bewijs. Anderzijds kan de koloniale overheid de *perceptie* van de vrouw als genetisch minder misdadig gehad hebben. Een dergelijke perceptie zou tot het hoge aantal veroordeelde vrouwen voor lichte misdaden verklaren, omdat het idee van de niet agressieve vrouw het veroordelingsproces beïnvloed kan hebben.

Ook de aard van bestraffing in Nederlands-Indië was in lijn met het biologisch determinisme, zoals de genderspecifieke dwangarbeid en het ontbreken van de toepassing van de rotanstraf in de centrale vrouwengevangenis in Semarang. S. Pemberton noemt dat vrouwengevangenissen activiteiten aanbieden die gericht zijn op wat als typisch vrouwenwerk beschouwd wordt, zoals handwerk, schoonmaken en koken.[110] Dit is ook te zien in de hervormingen van het gevangenisstelsel in Nederlands-Indië. De vrouwen kregen lichte taken toegewezen, zoals het batikken, matten vlechten en sokken naaien, terwijl de mannen het lichamelijk zware werk verrichtten in bijvoorbeeld smederijen en timmerwerkplaatsen. De redenering dat mannen en vrouwen zowel fysiek als mentaal verschillen sluit aan bij het biologisch determinisme.

Het onderscheid tussen vrouwelijke en mannelijke criminelen op basis van biologische kenmerken heeft als gevolg dat de vrouwelijke groep als homogeen gezien wordt, omdat klasse, leeftijd en cultuur niet beschouwd worden als invloedrijke factoren om vrouwelijke misdaad te begrijpen.[111] In Nederlands-Indië had dit echter niet als gevolg dat de overheid vrouwen als een homogene groep beschouwde, omdat het in de kolonie juist gebruikelijk was onderscheid te maken tussen verschillende etnische groepen. Daarnaast vond classificatie plaats op basis van leeftijd door de bouw van aparte jeugdgevangenissen.[112]

Onder andere F. Heidensohn vertegenwoordigt de tweede hedendaagse groep theoretici door te stellen dat vrouwelijke criminaliteit slechts bestaat voor zover het herkend wordt als zodanig. De lage aantallen vrouwelijke gevangen moet volgens haar geplaatst worden in de sociale context van de reacties van de samenleving op de rol van de vrouw. Door heersende

[109] *Crimineele statistiek van Nederlandsch-Indië over het jaar 1927*, 142-146.
[110] Pemberton, 'Enforcing gender,' 39.
[111] Smart, *Women, crime and criminology,* 20.
[112] Bruinink-Darlang, *Hervormingen in de koloniale periode,* 18.

genderpatronen worden meisjes opgevoed zich onderdanig op te stellen en zich dusdanig te gedragen dat zij geen regels schenden. Door de traditionele rol van de vrouw als huisvrouw en moeder, zou het cultureel bepaald dat vrouwen minder de kans krijgen misdaden te plegen. Wanneer een dergelijke misdaad zich toch voordoet, is de samenleving geneigd het eerder toe te schrijven aan medische en psychische problemen dan aan een crimineel motief.[113] De vrouw zou als het ware verbonden zijn aan een sociaal gender contract dat zij verbreekt wanneer zij een misdaad pleegt. Hierdoor zou een veroordeling haar ofwel bestempelen als 'niet vrouw' of als 'niet crimineel'.[114] In Nederland zou de theorie van Heidensohn van toepassing kunnen zijn, omdat de traditionele rol van de vrouw inderdaad als huisvrouw werd gezien. In de Indische samenleving was vrouwelijke arbeid de culturele norm.[115] Bovendien werkten ook Nederlandse vrouwen in de kolonie in het onderwijs, de zorg, het openbaar vervoer of de sociale hulpverlening.[116] Vrouwen in Nederlands-Indië zouden dus niet, zoals Heidensohn stelt, minder de kans krijgen om zich crimineel te misdragen omdat zij thuis bleven.

De biologische theorie ontwikkelde en manifesteerde zich ten tijde van de gevangenishervormingen: tussen 1900 en 1950. De gevangenisstatistiek laat zien dat vrouwen meer veroordeeld werden voor lichte misdrijven en de bestraffing binnen de muren van de gevangenis werd aangepast op hun zwakkere lichaam. Hedendaagse theorieën lijken daarentegen niet van toepassing te zijn geweest op de koloniale perceptie van de criminele vrouw. Juist de genderspecifieke behandeling in Indische gevangenissen toont aan dat de koloniale overheid vrouwen, ook na veroordeling tot gevangenisstraf, nog als vrouw beschouwde.

[113] F. Heidensohn, *Women and Crime* (New York 1985) 12.
[114] D. Wedderburn, *Justice for Women: the need for reform* (Londen 2000)123.
[115] E. Locher-Scholten, 'Female Labour in Twentieth Century Java. European notions, Indonesian practice,' in: Indonesian Women in Focus (Dordrecht 1987) 80.
[116] F. Gouda, *Dutch culture overseas. Colonial practice in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 1995) 157.

Conclusie

De koloniale overheid investeerde tussen 1905 en 1935 in specifieke gevangenishervormingen voor vrouwen, zoals de invoering van de reclassering en verbeteringen van het algemeen welzijn van de gevangenen. Het gevangeniswezen in de kolonie verschilde aanzienlijk van het Nederlandse penitentiair stelsel. De gewenste etnische scheidingen tussen Europeaanse en inlandse vrouwen in de enige centrale vrouwengevangenis vroegen een specifieke koloniale aanpak, waarbij de Nederlandse koers niet klakkeloos overgenomen kon worden. De koloniale overheid hield er dan ook haar eigen pragmatische en ideologische redenen op na de gevangenishervormingen in Nederlands-Indië door te voeren.

De reclasseringsgedachte was er op gericht criminele vrouwen terug te krijgen op het rechte pad en hen te herintroduceren als gehoorzame, veilige burgers in de samenleving. De arbeid die de gevangen vrouwen verrichtten leverde de overheid zowel economische winst als besparing op. Tegen de achtergrond van de algemene historische ontwikkelingen van deze tijd – de veranderende relatie tussen de staat en vrouwelijke burger en de opkomst van ethische ideeën – waren de hervormingen niet verrassend. De ethische ideeën en de beschavingsmissie van de overheid vertaalden zich in een vorm van *penal welfarism* en reclassering in het gevangeniswezen.

Ten tijde van de gevangenishervormingen formuleerden biologisch deterministen zoals Ferrero en Lombroso theorieën die stelden dat criminelen herkenbaar zijn aan lichamelijke kenmerken en het genetisch bepaald is dat vrouwen minder agressief zijn. De koloniale overheid handelde in lijn met de biologisch deterministische visie en niet met de hedendaagse sociologische opvattingen: vrouwen werden voornamelijk veroordeeld voor lichte misdaden en kregen genderspecifieke behandelingen in de gevangenis. De overheid erkende hun vrouwelijkheid nog na veroordeling.

De humanitaire voorstellen leken alleen kans van slagen gehad te hebben, zolang de kosten niet te hoog waren. De vrouwen voerden de gevangenisarbeid niet louter uit ter bestraffing. De opheffing van de knipschool en de sokkenbreierij in 1908 vanwege nalatige economische resultaten onderstreept de economische prioriteit van de overheid. Daarnaast moesten investeringen in machines en opleiding de gevangenisarbeid zo kostenefficiënt mogelijk maken.

De vraag waarom de overheid kosten noch moeite bespaarde deze veranderingen door te voeren was lastig genuanceerd te beantwoorden door een schaarste aan evenwichtig bronmateriaal. De bronnen die wel beschikbaar zijn belichten slechts één kant van het onderwerp. De stem van de vrouwelijke gevangenen in Nederlands-Indië ontbreekt om

tegenwicht te bieden aan de wellicht gekleurde koloniale informatie. De nadruk in historisch overzichtswerken op de mannelijke crimineel bemoeilijkte tevens het onderzoek dat zich juist richtte op vrouwen.

Ondanks de belemmeringen lijken de redenen van de koloniale overheid voor de gevangenishervormingen duidelijk niet alleen gebaseerd op ethische overtuigingen en percepties van de criminele vrouw, maar koos de overheid ook zeker niet de makkelijkste economische weg. De koloniale overheid wilde enerzijds rust en orde bewerkstelligen en economische winst creëren, maar voelde ook druk vanuit de bevolking een humaner beleid te voeren. Er was dus ruimte voor ethiek, maar binnen de economische grenzen van de overheid.

Bibliografie

Bronnen

Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde, Leiden:

Crimineele statistiek van Nederlandsch-Indië over het jaar 1925 (Batavia 1926).

Statistiek van rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1905/1906 (Batavia 1907).

Statistiek van rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1907/1908 (Batavia 1909).

Statistiek van rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1909/1910 (Batavia 1911).

Statistiek van rechtsbedeeling in Nederlandsch-Indië over de jaren 1911/1912 (Batavia 1913).

Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen wat betreft de jaren 1906 en 1907 (1909).

Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen wat betreft de jaren 1908, 1909 en 1910 (1911).

Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen wat betreft de jaren 1911 tot en met 1915 (1916).

Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen in Nederlandsch-Indie over de jaren 1916 tot en met 1920 (1926).

Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen in Nederlandsch-Indie over de jaren 1921 tot en met 1925 (1926).

Verslag van het gevangeniswezen over het jaar 1926 (1927).

Literatuurlijst

Alagappa, M., 'The bases of legitimacy' in: *Political legitimacy in Southeast Asia. The quest for moral authority* (Stanford 1995) 31-53.

'Bestaansmiddelen en bevolkingssterkte', *De Indische Gids* 46 (1925), 219-234.

Bloembergen M. en R. Raben, 'Wegen naar het nieuwe Indië, 1890-1950' in: *Het koloniale beschavingsoffensief. Wegen naar het nieuwe Indië 1890-1950* (Leiden 2009) 1-24.

Bruinink-Darlank, A.M.C., *Hervormingen in de koloniale periode: verbeteringen in het Nederlands-Indisch strafstelsel in de periode 1905-1940* (Kampen 1993).

Bosworth, M., *Engendering resistance: agency and power in women's prisons* (New York 1999).

Carlen, P. en A. Worrall, *Analysing women's imprisonment* (Portland 2004).

Foucault, M., *Discipline, toezicht en straf. De geboorte van de gevangenis (*Groningen 1989).

Franke, H., *De macht van het lijden: twee eeuwen gevangenisstraf in Nederland* (Amsterdam 1996).

Franke, H., *Twee eeuwen gevangen. Misdaad en straf in Nederland* (Utrecht 1990).

Garland, D., *Punishment and welfare: a history of penal strategies* (Brookfield 1985).

Gouda, F., *Dutch culture overseas. Colonial practice in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 1995).

Grever, M. en B. Waaldijk, *Transforming the public sphere. The Dutch national exhibition of women's labour in 1898* (London 2004).

Haan, de F. en R. van der Heide, 'Vrouwen-Vereenigingen, Dames-Comité's en feministen. De zorg van vrouwen voor vrouwelijke gevangenen in de negentiende eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 3 (1997) 278-312.

Hallema, A., *In en om de gevangenis van vroeger dagen in Nederland en Nederlandsch-Indië* (Den Haag 1958).

Hallema, A., 'Wat de dienstreis van den Directeur van Justitie, Mr. T.H. der Kinderen, in 1871 omtrent Indische gevangenistoestanden aan het licht bracht', *De Indische Gids* 56 (1934) 304-326.

Hallema, A., 'Daendels' wijzingingen in de Strafrechtspraak en het Gevangeniswezen van Ned. Oost-Indië*', De Indische Gids* 52 (1930) 713-733.

Heidensohn, F., *Women and crime* (New York 1985).

'Het gevangeniswezen,' *Sumatra Post,* 11 oktober 1915.

'Het gevangeniswezen,' *Soerabaijasch Handelsblad*, 9 oktober 1934.

'Katoenen en zijden batiks,' *Bataviaasch Nieuwsblad*, 24 juli 1913.

Katz, C.F., *Rapport over de rijks-, straf- en opvoedingsgestichten voor vrouwen en meisjes* (Den Haag 1935).

Locher-Scholten, E., *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel, 1877-1942* (Utrecht 1981).

Locher-Scholten, E., *Women and the colonial state. Essays on gender and modernity in the Netherlands Indies 1900-1942* (Amsterdam 2000).

Locher-Scholten, E., ‘Female Labour in Twentieth Century Java. European notions, Indonesian practice,’ in: Indonesian Women in Focus (Dordrecht 1987) 77-100.

Lombroso C., en G. Ferrero, *The female offender* (New York 1898).

‘Lotsverbetering in de Indische gevangenissen’, *De Indische Gids* 57 (1935) 759-761.

Maters, M., *Van zachte zwenk tot harde hand. Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indië, 1906-1942* (Hilversum 1998).

‘Nederland-Indie en het International Penitentiair Congres’, *De Indische Gids* 47 (Amsterdam 1925) 625-626.

Pemberton, S., ‘Enforcing gender. The constitution of sex and gender in prison regimes,’ *Signs* 39 (2013) 151-175.

Pos, M., ‘Een vrouwengevangenis’, *Het Nieuws van den Dag voor Nederlandsch-Indië*, 26 juni 1939.

Raben, R., ‘Hoe wordt men vrij? De lange dekolonisatie van Indonesië’, in: Els Boagerts en Remco Raben, *Van Indië tot Indonesië* (Amsterdam 2007) 13-29.

Rachman, M.A., ‘Maatschappelijk werk van inheemsche vrouwenvereenigingen’, in: Indisch Vrouwenjaarboek 1936 (Jogjakarta 1936)10-30.

‘Recht en onrecht’, *Soerabaijasch Handelsblad*, 20 augustus 1932.

Saleilles, R., *The individualization of punishment* (Boston 1913).

Sen, S., ‘The female jails of colonial India’, *Indian Economic Social History Review* 39 (2002) 417 - 438.

Smart, C., *Women, crime and criminology. A feminist critique* (New York 2013).

Smart, C., *Law, crime and sexuality. Essays in feminism* (London 1995).

Wedderburn, D., *Justice for women: the need for reform* (Londen 2000).

Verantwoording afbeeldingen

Afbeelding 1 en voorblad:
Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen 1911 t/m 1915, 20.

Afbeelding 2:
Verslag over de hervormingen van het gevangeniswezen 1908, 1909 en 1910, 29.

Afbeelding 3:
Bataviaasch Nieuwsblad, 20 juli 1913.